

stillet. Deraf fremgår også, at en *fatwâ* ikke kan trekkes tilbake. Men ligesom vi i vort retssystem kan oppleve, at en sag afgjort ved en lavere domstol kan afgøres på en annen måte, dersom den appelleres til en høyere rettsinstans, så kan man udmærket i den islamiske verden oppleve, at et spørsmål stillet til en *muftî*, kan besvares anderledes af en annen *muftî*. Det er i den forbindelse afgørende at holde sig for øje, at en *fatwâ* ikke kan indgå i en retssag som en slags bevis i ordets snævre betydning. Det synspunkt en *qâdî* kan få fra en *muftî* kan derimod udmærket indgå som et ekstra argument

i den procedure, han i givet fald vil presentere. Og det er i den sammenheng at *fatâwâ* bliver spennende. Gennem disse har vi nemlig mulighet for at danne os en fornemmelse af, hvad der diskuteres i den muslimske offentlighet, og hvorledes ofte forskjellige repræsentanter har hver deres forskjellige holdning til, hvorledes »Islam« forholder sig til dette eller hint.

Forfatteropplysninger

Jørgen Bæk Simonsen, lektor, dr. phil. Carsten Niebuhr Instituttet, København.

Politivold, bumerangsaker og gjenopptakelse

KJELL V. ANDORSEN

1 Innledning

Høyesterett avgjorde 16. januar 1998 at syv såkalte bumerangsaker med fellende dommer i Gulating lagmannsrett (Bergen) skulle gjenopptas og prøves på nytt i lagmannsretten. Gulating lagmannsrett, som behandlet begjæringen om gjenopptakelse i første instans, avsto den under dissens 2-1.

Jeg er av redaksjonen i Retfærd bedt om å gi en redegjørelse for avgjørelsen, særlig om bakgrunnen for saken.

En «bumerangsak» er et folkelig uttrykk for den situasjonen at noen ikke blir hørt med påstander om ulovlig maktbruk (politivold) fra politiets side; tvert imot slår påstandene tilbake, og vedkommende blir selv tiltalt og kanskje også dømt for falsk forklaring. Bumerangeffekt kan man også tale om allerede hvis noen blir mistenkt for falsk forklaring på denne måten; det er ubehagelig nok, selv om saken henlegges etterpå.

Påtalemyndigheten har allerede offentlig meddelt at den vil påstå frifinnelse for alle syv når sakene kommer opp på nytt i lagmannsretten. Selv om lagmannsretten ikke er bundet av denne påstanden, er det nokså klart at frifinnelse også vil bli utfallet.

Nedenfor (2) skal jeg i noen grad gjøre rede for den faktiske bakgrunnen disse bumerangsaker har, og deretter (3) se litt nærmere på Høyesteretts kjennelse om gjenopptakelse.

2 Bakgrunnen for bumerangsakene

2.1 Innledning

Samlet sett kan man si at bakgrunnen for bumerangsakene er tredelt: (a) forskning på den faktiske forekomst av politivold, (b) offentlig debatt av fenomenet politivold og (c) konkret politietterforskning av påstander om politivold.

2.2 Undersøkelse og forskning

Den første (iallfall publiserte) undersøkelse av politivoldkomplekset er Gunner Nordhus' og Edvard Vogts spørreundersøkelse fra 1981 med tittelen «Volden og dens ofre».

Året etter, i 1982, forelå den såkalte Politivoldrapporten fra et departementsutnevnt utvalg bestående av professor Anders Bratholm og høyesterettsadvokat Hans Stenberg-Nilsen.

I 1987 ga Anders Bratholm ut boken «Politiovergrep og personforfølgelse», som er en gjennomgang fra 1986 av 220 offer- og vitneforklaringer om politivold i Bergen. Hele materialet ble oversendt til Justisdepartementet, Sivilombudsmannen og Riksadvokaten. I 1986 hadde Anders Bratholm alt utgitt boken «Politivold. Omfang, årsaker og forebygging» – med undertittelen «En studie i desinformasjon», hvor et tyvetalls saker om etteforskningen av politivoldsaker gjennomgås og levnes liten ære.

Med dette var debatten og politivold i full gang.

Heller ikke i en såkalt pilotundersøkelse av 47 ferdig etterforskede saker om politivold (fra hele landet) som jeg gjorde på 1980-tallet (Lov og Rett 1988 s. 489–514) var inntrykket av etterforskningskvaliteten overbevisende.

2.3 Politietterforskningen

Allerede dagen etter at Anders Bratholm hadde sendt sitt materiale til Riksadvokaten, besluttet sistnevnte å innlede politietterforskningen av påstandene om politivold i Bergen. Etterforskningen ble foretatt av en egen gruppe av politifolk fra Oslo, under ledelse av en statsadvokat fra Oslo statsadvokatembeter.

I mai 1987 ble denne etterforskningen avsluttet etter at 368 konkrete tilfelle av påståtte overgrep og maktmisbruk fra politiets side var undersøkt. Alle sakene, så nær som én, ble henlagt på ulikt grunnlag – hele 264 fordi man ikke fant at det forelå noe straffbart forhold fra politiets side.

Et slikt henleggingsgrunnlag («intet straffbart forhold») benyttes i praksis først når en politianmeldelse bedømmes som grunnløs, og er ekstremt høyt i dette tilfellet – vel 70%.

Også i den nevnte pilotundersøkelsen (ovenfor under 2.2) var dette henleggingsgrunnlaget benyttet uvanlig hyppig, men ikke i så utstrakt grad som etter etterforskningen av sakene fra Bergen.

Det skal også bemerkes at disse forholdene ble undergitt ordinær politietterforskning – det særskilte etterforskningsorganet (SEFO) for slike saker var ikke instituert på dette tidspunktet.

På en pressekonferanse statsadvokaten holdt etter at utfallet av etterforskningen var kjent, ble politiet i Bergen regelrett frifunnet for alle anklager om politivold. Dette ble slått stort opp i Bergenspressen.

2.4 Bumerangsakene

Nå satte bumerangeffekten inn. Ca. 50 vitner og/eller ofre – informanter om politivold i Bergen – ble etterforsket med mistanke om falske beskyldninger og falske forklaringer om maktmisbruk og vold fra politiets side.

Denne etterforskningen endte med at det i 16 tilfelle ble tatt ut titalebeslutning, ett tilfelle ble påtalemessig avgjort med forelegg. Bumerangsakene var i gang.

Sakene ble på grunn av vår dagjeldende prosessordning ført for Gulating lagmannsrett i første instans – med jury, og det ble domfellelse i alle syv sakene gjenopptakelses-spørsmålet gjelder. I alt deltok 12 ulike fagdommere og 70 lagrettemedlem ved pådømmelsen av sakene (de siste avgjør skyldspørsmålet suverent, idet Høyesterett ikke kan overprøve den rent faktiske siden av saken om tiltalte har gjort det han anklages for).

I ettertid ble det i 1989 i regi av Institutt for kriminologi og strafferett ved universitetet i Bergen laget en «Hvitbok» om bumerangsakene av personer som fulgte rettsforhandlingene i lagmannsretten, og for så vidt gjelder bevisvurderingen har professor Ståle Eskeland gått gjennom politidokumentene i åtte av disse bumerangsakene, og hans konklusjon var at et fellestrekk ved sakene var en kvalifisert mangel på bevis (se Lov og Rett 1990 s. 67–117).

2.5 Offentlig debatt og injuriersaker

Den offentlige debatten om politivold var meget intens og ble ført såvel i tidsskrifter som riksdekkende medier. En frontfigur var hele tiden Anders Bratholm.

Politiets representanter bagatelliserte hele spørsmålet om politivold, særlig i Bergen, og prøvde å mistenkeliggjøre forskningen om disse forholdene. Et gjennomgående argument var at «forskning» var noe annet enn

«etterforskning», og man derfor ikke kunne legge særlig vekt på de ulike rapportene som mente å kunne dokumentere urovekkende stor faktisk forekomst av politivold.

Det hele kulminerte med at de daværende lederne av henholdsvis Bergen politilag og Norsk Politiforbund gikk til injuriersøksmål mot Anders Bratholm. I denne saken bekreftet Oslo byrett (dom av 7. oktober 1992) et generelt inntrykk av mange tilfelle av politivold i Bergen, og saksøkerne tapte saken fullstendig. Utfallet ble det samme i Høyesterett (Rt. 1993 s. 537).

3 Høyesteretts kjennelse om gjenopptakelse

3.1 Innledning

Etter at Høyesterett har tillatt gjenopptakelse av de syv sakene, og påtalemyndigheten allerede har annonsert sin frifinnelsespåstand, er det grunn til å anta at sluttstrek er satt for iallfalle *denne* politivolddebatten.

Den har åpnet øynene for et problem bare de færreste har villet erkjenne, og den har pågått i mer enn femten år. Den har nok, alt i alt, skadet politiet som etat fordi ledende representanter for politietaten, i perioder i alle fall, gikk så fullstendig i skyttergraven.

La meg bare innledningsvis minne om at den norske straffeprosessloven § 391 nr. 3 krever en ny omstendighet eller et nytt bevis som synes egnet til å føre til frifinnelse. I tillegg krever § 392 at særlige forhold gjør det tvilsomt om dommen er riktig, og tungtveiende hensyn tilsier ny behandling av skyldspørsmålet.

3.2 Faktisk politivold og politimenn som vitner om fenomenet

Førstvoterende i Høyesterett støtter seg til Oslo byrett (injuriersaken mot Anders Bratholm, se ovenfor under 2.5) som fant det klar-

lagt at «noen svært få tjenestemenn» ved Bergen politikammer hadde gjort seg skyldig i rettsstridig voldsbruk «i et problematisk omfang».

Når 230 polititjenestemenn likevel gir uttrykk for at de ikke har kjennskap til politivold, mener førstvoterende at forklaringen må søkes i det som har vært kalt «misforstått korpsånd».

Og det er utvilsomt riktig. Det hører til de absolutt sjeldenheter at en polititjenestemann vitner *mot* en politikollega som mistenkes for ulovlig maktbruk.

3.3 Spesielle forhold i bumerangsakene

Førstvoterende trekker frem to forhold som han mener er særegne for bumerangsakene: (a) at det var «overveiende sannsynlig» at noen av polititjenestemennene hadde forklart seg usant (falsk forklaring) – i de konkrete syv sakene, eller i noen av de andre, og (b) den «renvaskelse» av politiet i Bergen som Osloetterforskningens pressekonferanse og oppslagene i Bergensmediene bidro til.

Det siste kunne ha ført til at påstandene om overgrep fra politiet etterpå fremsto som mindre troverdige, og at dette forholdet hadde hatt innvirkning på behandlingen av sakene i Gulating lagmannsrett (les: innvirkning på juryen som avgjorde skyldspørsmålet).

Førstvoterende uttaler at det totalt bedømt «... kan være tvilsomt om ... korrekte straffereettslige bevisbyrderegler ... er anvendt.» Tvertimot: «... er det nærliggende at lagrettene har avgjort skyldspørsmålet ut fra den store troverdighet polititjenestemenn generelt nyter, og ikke minst i forhold til folk med tung kriminell belastning».

3.4 Generelt om bedømmelsen av politivitneutsagn i saker om politivold

Høyesteretts avgjørelse om gjenopptakelse er konkret i forhold til disse syv bumerang-

sakene, og av denne grunn bør man være forsiktig med å utlede altfor mye generelt fra premissene.

Men, med forbehold for den faktiske situasjonen i disse bumerangtilfellene, er det vanskelig å komme utenom denne uttalelsen fra førstvoterende: «Av grunner som jeg har redegjort for, burde ikke deres (politivitnenes, min tilføyelse) vitneprov tillegges en slik beviskraft i bumerangsakene. Etter min mening burde polititjenestemennenes forklaringer her støttes av *tungtveiende* andre bevismidler før bevis for falsk forklaring kunne anses ført» (min utheving).

Denne bedømmelsen bygger førstvoterende på at polititjenestemennenes vitneforklaringer har vært utslagsgivende i samtlige syv saker.

Og slik vil situasjonen gjerne ligge an, generelt sett, i saker om politivold; de eneste vitner som finnes, er polititjenestemenn og et angivelig offer. Med henvisning til den nevnte korpsånden (3.2 ovenfor) har et slikt offer en dårlig sak, for vedkommende bør ikke forvente seg støtte for sine anklager fra andre, tilstedeværende polititjenestemenn.

3.5 Nærmere om bumerangeffekten

Domfellelsene av de syv bygde bevismessig altså på vitneutsagn fra polititjenestemenn – som ikke hadde sett noen maktovergrep. «Dette er ikke en bevisvurdering som i tilstrekkelig grad tar hensyn til den viktige rettsikkerhetsgaranti som ligger i at enhver tvil skal komme tiltalte til gode», uttaler førstvoterende.

Deretter blir førstvoterende mer alminnelig i sin bedømmelse: «(Men) det må fortsatt regnes med at politivold eksisterer, og at den vil være svært vanskelig å etterforske» – og man kunne tilføye: og vanskelig å pådømme.

Førstvoterende uttaler videre at uriktige domfellelser for påstander om politivold er svært uheldige; mennesker som utsettes for slike overgrep kan tenkes å ville la være å rapportere overgrepene av frykt for bumerangeffekten, samtidig som det selvsagt også er uheldig at falske påstander om politivold settes frem.

«(V)iktige samfunnshensyn (taler) i særlig grad for å sikre at påstander om politivold ikke ender i uriktige domfellelser for falsk forklaring», avslutter førstvoterende.

4 Avslutning

Høyesteretts kjennelse om gjenopptakelse, og den bevisbedømmelsen man gir retningslinjer for (3.2–3.5 ovenfor), gjelder altså spørsmålet om selv å bli domfelt for usanne påstander om politivold.

Gjelder det derimot spørsmålet om å finne en politimann strafferettslig skyldig i ulovlig maktbruk, snus selvsagt bevisbyrdeprinsippet den andre veien: rimelig tvil skal komme ham til gode.

Den rettsikkerhetsgarantien som bevisbyrdeprinsippet skal vareta, gjelder med andre ord begge veier.

Det som er prinsipielt viktig, er at man ikke, av redsel for selv å bli straffet på et uholdbart bevisgrunnlag, skal vegre seg mot å forfølge en sak hvor man mener seg utsatt for maktovergrep fra politiets side. Det er viktig for rettspleien og politiet at slike anklager bringes frem og undersøkes. Hvordan en slik undersøkelse (etterforskning) best kan gjøres, er et annet spørsmål.

Forfatteropplysninger:

Kjell V. Andorsen er universitetsstipendiat ved Universitetet i Oslo, Institutt for offentlig rett

Bioetik og bioret – en utfordrende vending

TORBEN HVIID NIELSEN

Peter Kemp, Mette Lebech og Jacob Rendtorff. »Den bioetiske vending. En grundbog i bioetik«. Forlaget Spektrum. København. 1997. 208 sider.

Thomas Achen. »Den bioetiske utfordring. Et retspolitisk studie af forholdet mellem etik, politik og ret i det lovforberedende arbejde vedrørende bio- og genteknologi i Danmark, Norge og Sverige«. Linköping Studies in Art and Science, nr. 169. Linköping. 1997. 321 sider.

Den intense debatten om kloning i 1997 er blot det sidste af en lang række eksempler på, at moderne bioteknologi som »engineering of life« stiller politikken overfor nye utfordringer. Siden det frivillige forskermoratorium, der fulgte den første splejsning af gener til en anden organisme i USA i 1973, har politikken søgt at foregripe og regulere teknologiens muligheter på en måde, der balancerer industriens store forventninger med en skeptisk opinion. To vægtige skandinaviske bøger fra efteråret 1997, »Den bioetiske vending« og »Den bioetiske utfordring«, tematiserer bioetikken og bioretten som henholdsvis normativ etisk vending og retspolitisk utfordring. På hver sit område er de to bøger pionerarbejder, og i deres forskellighed udgør de tilsammen en god introduktion til den utfordrende vending i både moral- og retsfilosofi.

»Den bioetiske vending«

Det fænomenologiske personbegreb, der forener kropslig identitet og sårbarhed med eksistentiel integritet og værdighed, må blive omdrejningspunktet for en bioetik...og en bioret... Bioretten bliver anledningen til at opgive de rationalistiske fordomme om, at etik og ret ikke har noget med hinanden at gøre... Det bliver igen meningsfyldt at tale om retfærdigheden som den idé, der udtrykker det gode liv på samfundsplanet, og dermed knytter retten til etikken (189).

»Den bioetiske vending« er skrevet af de tre danske filosoffer Peter Kemp, Mette Lebech og Jacob Rendtorff. Bogen markedsføres som en »grundbog i bioetik«, men indholdet er for prætentivt og budskabet for prægnant til en »grundbog«. Et programskrift for eller en debatbog fra Center for Etik og Ret, som blev stiftet ved Københavns Universitet i 1994 og som alle de tre forfattere er tilknyttet, havde nok været en mere dækkende karakteristik. Bestemmelsen af den bioetiske vending som en samtidig intern fokusering af etikken mod kroppen og ekstern udvidelse mod retten er en prægnant og egenrådig filosofisk polemik og standpunkttagen. Da etikken i stigende grad fokuserer på »det levende« må den også »vende sig til juraen« for at udfylde sin funktion.

Den følgende læsning fremhæver »Den